

تحليل مضمون

مفاهيم، رویکردها و کاربردها

مؤلف: دکتر رضا بنی‌اسد

بسم الله الرحمن الرحيم

تحليل مضمون:

مفاهيم، رویکردها و کاربردها

مجموعه گفتمان‌شناسی لوگوس

زیر نظر سید علی اصغر سلطانی و مجید خسروی نیک

۱. گفتمان، هویت و مشروعیت: خود و دیگری در بازنمایی‌های برنامه هسته‌ای ایران. مجید خسروی نیک، ترجمه نیلوفر آقاابراهیمی.
۲. گفتمان و مدیریت. گرلینده موتتر، ترجمه روح‌اله عطایی.
۳. راهنمای گفتمان‌شناسی انتقادی: ۱. رویکردها. گروه مترجمان.
۴. راهنمای گفتمان‌شناسی انتقادی: ۲. روش‌های تحلیل. گروه مترجمان.
۵. راهنمای گفتمان‌شناسی انتقادی: ۳. بینارشتگی. گروه مترجمان.
۶. راهنمای گفتمان‌شناسی انتقادی: ۴. طبقات اجتماعی و قدرت. گروه مترجمان.
۷. راهنمای گفتمان‌شناسی انتقادی: ۵. حوزه‌ها و رسانه‌ها. گروه مترجمان.
۸. تحلیل گفتمانی تاریخ: گفتمان جنگ و تدبیر در تاریخ میانه ایران. فاطمه رستمی.
۹. رتوریک سیاسی در ایران: سازوکارهای اقناع در گفتمان مجلس شورای اسلامی. تینا چهارسوقی امین.
۱۰. تحلیل انتقادی استعاره: رویکردی شناختی-پیکره‌ای. جانانان چارتریس بلک، ترجمه یکتا پناه‌پور.
۱۱. تحلیل گفتمان دینی: مبانی نظری. حسن بشیر.
۱۲. زبان هراس: تزریق تهدید در گفتمان عمومی. پیوتر کپ، ترجمه علی بصارتی.
۱۳. استعاره در مدیریت: نظریه و روش. میخال خمیلنتسکی و لوکاش سولکوفسکی. ترجمه روح‌اله عطایی.
۱۴. تحلیل مضمون: مفاهیم، رویکردها و کاربردها. نوشته محمد شیخ‌زاده و رضا بنی‌اسد.

تحلیل مضمون:

مفاهیم، رویکردها و کاربردها

محمد شیخ زاده

عضو هیئت علمی دانشگاه بجنورد

رضا بنی اسد

عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق^(ع)

سرشناسه: شیخ زاده، محمد، ۱۳۵۹ -

عنوان و نام پدیدآور:

تحلیل مضمون: مفاهیم، رویکردها و کاربردها / محمد شیخ زاده، رضا بنی اسد.

مشخصات نشر: تهران: نشر لوگوس، ۱۳۹۹.

مشخصات ظاهری: ۲۷۲ ص.: جدول، نمودار؛ ۲۱×۱۴ س.م.

فروست: مجموعه گفتمان شناسی لوگوس.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۲۸۸-۶۵-۱

وضعیت فهرست نویسی: فیپا

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۶۱ - ۲۶۴.

موضوع: تحلیل محتوا (Communication) Content analysis

موضوع: تحقیق -- روش شناسی Research -- Methodology

موضوع: روان شناسی -- تحقیق کیفی Psychology -- Qualitative research

شناسنامه افزوده: بنی اسد، رضا، ۱۳۵۸ -

رده بندی کنگره: ۹۹۳

رده بندی دیویی: ۴۰۱/۴۱

شماره کتاب شناسی ملی: ۷۴۳۵۴۵۵

وضعیت رکورد: فیپا

تحلیل مضمون: مفاهیم، رویکردها و کاربردها

محمد شیخ زاده و رضا بنی اسد

ویراستار: سید علی اصغر سلطانی

طراح جلد: حسین راست منش

چاپ اول: ۱۳۹۹

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۲۸۸-۶۵-۱

شمارگان: ۴۰۰

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید مجدد آن کلاً یا جزئاً، به هر شکل اعم از چاپ، فتوکپی، اسکن، صوت، تصویر یا انتشار الکترونیک بدون اجازه مکتوب از نشر لوگوس ممنوع است.

رایانامه: info@irlogos.com

تماس با مرکز پخش: ۰۹۰۲۱۵۴۰۰۴۲

فروشگاه برخط لوگوس: www.irlogos.com

فهرست

۱.....	مقدمه ناشر
۳.....	پیشگفتار
۷.....	بخش اول: کلیات و مفاهیم تحلیل مضمون
۱۱.....	فصل ۱: درآمدی بر تحلیل مضمون و تحلیل داده‌های کیفی
۱۱.....	مقدمه
۱۲.....	۱. نقش مضمون در پژوهش‌های کیفی
۱۴.....	۲. سیر تاریخی تحلیل مضمون
۲۰.....	۳. چیستی مضمون و چگونگی شناسایی آن در متن
۲۹.....	۴. داده‌های مناسب برای تحلیل مضمون
۲۹.....	۵. سؤال‌های پژوهشی برای تحلیل مضمون
۳۰.....	۶. زمان مناسب برای شروع استفاده از تحلیل مضمون
۳۱.....	۷. کاربرد تحلیل مضمون در پژوهش‌های دکتری
۳۲.....	۸. تحلیل مضمون، روش یا روش‌شناسی؟
۳۳.....	۹. ضرورت تحلیل روش‌مند داده‌های کیفی
۳۴.....	۱۰. قلمرو پژوهش‌های تحلیل مضمون
۳۵.....	فصل ۲: نوع‌شناسی دیدگاه‌های تحلیل مضمون
۳۵.....	مقدمه
۳۶.....	۱. دیدگاه توصیف غنی از مجموع داده‌ها یا توضیح مفصل جنبه خاصی در داده‌ها
۳۶.....	۲. دیدگاه مضمون استقرایی یا مضمون قیاسی
۳۸.....	۳. دیدگاه مضامین مشهود یا مضامین پنهان
۳۹.....	۴. دیدگاه سؤال‌های اکتشافی و کلان یا سؤال‌های توصیفی و خرد
۴۰.....	۵. دیدگاه واقع‌گرایانه و دیدگاه ساخت‌گرا
۴۰.....	۶. دیدگاه ماهیت مضمون در متن: توصیفی، تفسیری و رابطه‌ای
۴۰.....	۷. دیدگاه جایگاه مضمون در شبکه مضامین: پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر
۴۱.....	۸. دیدگاه سلسله‌مراتب مضمون در قالب مضامین: اصلی و فرعی
۴۱.....	۹. دیدگاه زمان شناخت مضمون: اولیه و نهایی
۴۱.....	۱۰. دیدگاه منشأ شناسایی مضمون: داده‌محور و نظریه‌محور

۴۲.....	۱۱. دیدگاه نقش مضمون در تحلیل: کلان، یکپارچه کننده و کلیدی
۴۲.....	۱۲. دیدگاه موقعیت مضمون: تثبیت نشده و تثبیت شده
۴۳.....	۱۳. دیدگاه خلاصه های موضوعی در مقابل الگوهای مبتنی بر معانی مشترک
۴۵.....	۱۴. دیدگاه سیستمی، مضمون به مثابه ورودی فرایند تحلیل در مقابل خروجی آن
۴۶.....	۱۵. انتخاب دیدگاه مناسب و مرتبط از میان دیدگاه های مختلف
۴۹.....	فصل ۳: روش های شناسایی مضمون
۴۹.....	مقدمه
۵۱.....	۱. فنون شناسایی مضمون در داده ها
۶۳.....	۲. روش های انتخاب فن مناسب برای شناسایی مضامین
۶۷.....	۳. توجه به دنیای بیرون از متن در کنار متن
۶۹.....	فصل ۴: تحلیل مضمون و استراتژی های پژوهش
۶۹.....	مقدمه
۷۰.....	۱. داده های کیفی و کمی در پژوهش های کیفی و کمی
۷۳.....	۲. انواع متون و متن پژوهی
۷۹.....	۳. تحلیل مضمون و متن پژوهی
۸۱.....	۴. کدگذاری مضمونی و تحلیل مضمون
۸۵.....	۵. جایگاه تحلیل مضمون در استراتژی های پژوهش کیفی
۸۶.....	۶. تحلیل مضمون و تحلیل پدیدارشناسی تفسیری
۹۲.....	۷. تحلیل مضمون و نظریه داده بنیاد
۹۵.....	۸. تحلیل مضمون و تحلیل گفتمان
۹۸.....	۹. تحلیل مضمون و تحلیل محتوا
۱۰۱.....	۱۰. جمع بندی
۱۰۳.....	فصل ۵: معیارهای ارزیابی و کیفیت تحلیل مضمون
۱۰۳.....	مقدمه
۱۰۴.....	۱. اجتناب از خطاهای رایج در تحلیل مضمون
۱۰۵.....	۲. معیارهای ارزیابی و داوری تحلیل مضمون
۱۰۷.....	۳. ارزیابی روش شناسی و ارزیابی تحلیل مضمون
۱۱۳.....	۴. ارزیابی روایی و پایایی تحلیل مضمون بر اساس مکتب کدگذاری پایا

۵. معیارهای ارزیابی تحلیل مضمون در مکتب کتابچه کد	۱۱۴
۶. مزایا و معایب تحلیل مضمون	۱۱۸
۷. دام‌های بالقوه در مسیر انجام تحلیل مضمون	۱۱۹
بخش دوم: مکاتب و رویکردهای تحلیل مضمون	۱۲۷
فصل ۶: مکتب کدگذاری پایا	۱۲۹
مقدمه	۱۲۹
۱. مشخصه‌های مکتب کدگذاری پایا	۱۳۰
۲. رویکرد بویاتزیس	۱۳۱
۳. رویکرد جوف	۱۳۳
فصل ۷: مکتب بازتابی	۱۳۷
مقدمه	۱۳۷
۱. رویکرد براون و کلارک	۱۳۸
۲. سؤال‌های مرتبط با اجرای تحلیل مضمون بازتابی	۱۵۱
فصل ۸: مکتب کتابچه کد	۱۵۹
مقدمه	۱۵۹
۱. رویکرد چارچوب مضمون	۱۶۰
۲. تحلیل قالب مضمون	۱۶۵
۳. رویکرد تحلیل ماتریس مضامین	۱۷۷
فصل ۹: رویکرد شبکه مضامین	۱۸۳
مقدمه	۱۸۳
۱. رویکرد شبکه مضمون	۱۸۴
۲. فرایند تحلیل شبکه مضمون	۱۸۴
بخش سوم: معرفی کاربردها و منابع تحلیل مضمون	۱۹۳
فصل ۱۰: نکاتی پیرامون کاربرد تحلیل مضمون	۱۹۵
مقدمه	۱۹۵
۱. نکاتی در خصوص کاربرد مکاتب مختلف تحلیل مضمون	۱۹۶
۲. کاربرد تحلیل مضمون در مطالعات تطبیقی و تحلیل مقایسه‌ای	۱۹۹
۳. کاربرد نرم‌افزارهای کامپیوتری در تحلیل مضمون	۲۰۱

۲۰۲.....	۴. روش‌های نمایش داده‌ها در تحلیل مضمون
۲۱۵.....	فصل ۱۱: بررسی جایگاه و کاربرد تحلیل مضمون
۲۱۵.....	مقدمه
۲۱۷.....	۱. معرفی پایگاه مجلات تخصصی نور
۲۱۸.....	۲. تحلیل جایگاه کاربرد روش تحلیل مضمون در علوم مختلف
۲۲۷.....	۳. بررسی وضعیت و جایگاه تحلیل مضمون در پژوهش‌های علمی مدیریت
۲۳۱.....	فصل ۱۲: بررسی و معرفی منابع و پژوهش‌های مرتبط با تحلیل مضمون
۲۳۱.....	مقدمه
۲۳۱.....	۱. معرفی منابع و پژوهش‌های مرتبط با تحلیل مضمون در داخل کشور
۲۵۰.....	۲. معرفی مواردی از منابع و پژوهش‌های متعارف مرتبط با تحلیل مضمون
۲۵۰.....	۳. کتاب‌های پایه‌ای و اصلی
۲۵۱.....	۴. درک بهتر تفاوت میان خلاصه موضوعی و مضامین
۲۵۱.....	۵. فهرست آثار کلارک، براون و همکاران ایشان در خصوص رویکرد تحلیل مضمون بازتابی
۲۵۵.....	۶. آثار سایر نویسندگان در خصوص تحلیل مضمون بازتابی
۲۵۵.....	۷. منابع مکاتب تحلیل مضمون
۲۵۸.....	۸. نمونه منابعی در خصوص تحلیل مضمون توصیفی/مشهود (مستقیم)
۲۵۹.....	۹. نمونه منابعی در خصوص تحلیل مضمون مفهومی/پنهان (پیچیده)
۲۵۹.....	۱۰. نمونه منابعی در خصوص تحلیل مضمون رئالیست انتقادی یا بنیادگرا
۲۵۹.....	۱۱. گفتمان مضمونی
۲۵۹.....	۱۲. نمونه منابعی از تحلیل مضمون با استفاده از مصاحبه‌ها
۲۵۹.....	۱۳. نمونه منابعی از تحلیل مضمون با استفاده از گروه‌های کانونی
۲۵۹.....	۱۴. نظرسنجی‌های کیفی
۲۶۰.....	۱۵. نمونه منابعی از تحلیل مضمون با استفاده از تکمیل داستان‌ها و حکایت‌ها
۲۶۰.....	۱۶. نمونه منابعی از تحلیل مضمون با استفاده از نشریات و روزنامه‌ها
۲۶۱.....	فهرست مآخذ

مقدمه ناشر

یکی از مشکلات اساسی در نظام آموزشی دانشگاهی ایران، مسئله روش‌شناسی‌هایی است که در علوم انسانی و اجتماعی به کار گرفته می‌شوند. این چارچوب‌های نظری و روشی که از جهان غرب وارد شده‌اند غالباً به صورت ناقص و گاه نادرست در پژوهش‌ها به کار بسته می‌شوند. گاه نیز برخی از این روش‌شناسی‌ها صرفاً به مثابه ابزاری تزئینی و شیک در پژوهش به کار می‌روند تا نشانه روزآمد بودن آن اثر تحقیقی باشند. این نقصان خود می‌تواند پیامدهایی گوناگون از جمله قابل استناد نبودن، غیرکاربردی بودن و بی‌فایده بودن پژوهش‌ها را به همراه داشته باشد و نتواند هیچ دردی را از جامعه ایران دوا کند. یکی از دلایل این مسئله نبود منابع کافی و منسجم در حوزه روش‌شناسی است. از این رو، نشر لوگوس در طی سال‌های اخیر تلاش کرده است تا ابتدا از طریق کمک گرفتن از اساتید و پژوهشگران برجسته برای تألیف کتاب‌های مناسب و سپس از طریق ترجمه منابع خوب موجود در حد توان خود بخشی از این مشکل را رفع کند. لذا سه مجموعه کتاب در این راستا طراحی شد.

مجموعه اول کتاب‌هایی است که نشر لوگوس در حوزه نگارش علمی و دانشگاهی تاکنون منتشر کرده است و در حال افزودن کتاب‌های دیگری به این مجموعه است.

مجموعه «روش‌شناسی‌های کمی و کیفی» دومین مجموعه‌ای است که نشر لوگوس برای رفع مشکلات نظری و عملی در پژوهش در حال انتشار آن است. در این حوزه، علاوه بر مباحث بنیادی و فلسفی روش به طور کلی (مانند کتاب «روش در روش: درباره ساخت معرفت در علوم انسانی» نوشته احمد محمدپور)، به انواع روش‌شناسی‌های کیفی (مانند «ضد روش: زمینه‌های نظری و رویه‌های عملی در روش‌شناسی کیفی» و روش‌شناسی کمی (مانند «پایایی» نوشته پاتریک میرو «روایی و سنجش روایی» نوشته کاترین تیلور) و روش‌های ترکیبی («فراروش:» نوشته احمد محمدپور) به طور خاص پرداخته شده است.

مجموعه گفتمان‌شناسی لوگوس که تاکنون، با کتاب حاضر، ۱۴ عنوان از آن منتشر شده است، به طور خاص به حوزه مطالعات گفتمانی و معنایی محدود شده است. این مجموعه شامل کتاب‌هایی می‌شود که به طور کلی به گفتمان‌شناسی در سطوح مختلف، از مطالعه معنا در سطح تحلیل گفتمان رایج و کاربردشناسی زبان، رتوریک، تحلیل استعاره و مطالعه مضمون گرفته تا گفتمان‌شناسی انتقادی و پساساختارگرا، را شامل می‌شود.

کتاب حاضر که به معرفی روش تحلیل مضمون و چگونگی کاربست آن می‌پردازد نوشته دکتر محمد شیخ‌زاده، عضو هیئت علمی دانشگاه بجنورد، و دکتر رضا بنی‌اسد، عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق^(ع)، است. مهمترین مزیت این کتاب تألیفی بودن آن است. کتاب‌های روشی تألیفی چون با در نظر داشتن مخاطبان ایرانی و براساس مثال‌های ملموس و کاربردی نوشته می‌شوند بسیار کاربردی‌تر از کتاب‌های ترجمه‌ای هستند. از این رو است که نشر لوگوس در حد توان خود سعی کرده است به تألیف اقبال بیشتری نشان دهد تا کتاب‌های روشی ترجمه‌ای. نویسندگان این کتاب نیز هر دو اساتیدی هستند که هم به لحاظ نظری و هم به لحاظ کاربست این روش بر مسائل پژوهشی مطرح در ایران باتجربه و مسلط هستند. امید است اساتید، پژوهشگران و دانشجویان گرامی از این کتاب بهره کافی را ببرند.

سید علی اصغر سلطانی - مدیر مسئول نشر لوگوس

پیشگفتار

امروزه استفاده و کاربرد تحلیل مضمون در حوزه‌های مختلف علوم اجتماعی، پرستاری، علوم پزشکی، علوم دینی و سایر علوم، به‌ویژه علوم‌ی که با پژوهش‌های کیفی و متن‌پژوهی سروکار دارند فراوان است؛ برخی از پژوهشگران از تحلیل مضمون به‌عنوان یک استراتژی استفاده می‌کنند که صرفاً در پژوهش‌ها و بدون وابستگی به سایر استراتژی‌ها همچون مطالعه‌موردی، پدیدارشناسی، متن‌پژوهش و موارد دیگر انجام می‌شود. اما برخی از متخصصان آن را صرفاً یک روش تحلیل داده می‌دانند؛ در این صورت، تحلیل مضمون به یک استراتژی وابسته است و درون آن دستگاه، تحلیل می‌شود. پژوهشگران این دسته بر این باورند که پس از گردآوری داده‌ها از طریق گروه‌های کانونی، مصاحبه، مشاهده و موارد دیگر، نوبت به تحلیل داده‌ها می‌رسد که تحلیل مضمون ابزار خوبی است.

قدمت استفاده از تحلیل مضمون در پژوهش بالاست؛ جنبشی که از سوی متخصصان این حوزه در اواخر قرن گذشته و ۲۰ سال اول قرن حاضر شروع شد، وسعت و دامنه کاربرد تحلیل مضمون را بسیار توسعه داده است. زمانی از تحلیل مضمون بدون ذکر نام در پژوهش‌ها استفاده می‌شد و کم‌کم با بسته‌بندی‌های مقدماتی از آن، نام «روش و ابزار» به

خود گرفت، اما امروزه مکاتب و ذیل آن‌ها رویکردهای مختلفی از سوی متخصصان ارائه شده است.

پژوهشگران فارسی‌زبان نیز در پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد، مقالات و رساله‌های دکتری از این روش / رویکرد / مکتب بسیار بهره برده‌اند اما عمدتاً در پژوهش‌های خود اشاره کرده‌اند که قصد تحلیل مضمون دارند و عمدتاً به رویکرد خاص یا مکتب آن اشاره نکرده‌اند. همین عامل باعث شده است که در برخی موارد شاهد یک پژوهش کیفی ناقص باشیم. امید است این کتاب که با همفکری شما غنی‌تر خواهد شد بتواند این روزنه را بر روی پژوهش‌های آینده باز کند و به طور مشخص از مکاتب و رویکردهای اشاره شده استفاده شود.

طبیعی است که اکثر کتاب‌های روش‌شناسی پژوهش، پژوهشگران را به اخلاق در پژوهش توصیه می‌کنند؛ بنابراین، اولویت در خود این کتاب‌ها نیز مراعات اخلاق پژوهشی است. یکی از مواردی که در کتاب‌ها و مقالات ترجمه‌ای با آن مواجه هستیم این است که یک پاراگراف انگلیسی که خود دارای چندین مأخذ است ترجمه شده و علاوه بر منبع اصلی، معمولاً فهرست منابع موجود در پاراگراف که اصلاً به آن کتاب‌ها مراجعه نشده است در انتهای کتاب می‌آیند. یک شیوه استناددهی صحیح «به نقل از» است که انتهای پاراگراف می‌آید. باتوجه به اینکه در این کتاب ما هم برخی از پاراگراف‌ها را ترجمه کرده‌ایم که در آنها به چندین مأخذ اشاره شده است و ما به آن کتاب‌ها و مقالات مراجعه نکرده‌ایم بنابراین، تا جایی ممکن است در باورقی یا در فهرست منابع مورد مطالعه در پایان کتاب آن مأخذ را ذکر می‌کنیم یا صرفاً به ارجاع درون‌متنی آن در متن کتاب، اکتفا می‌کنیم؛ زیرا برخی از پاراگراف‌ها ممکن است چندین مأخذ داشته باشند که بهتر است به جای ذکر چندین «به نقل از» پی‌نوشت شده یا به گونه‌ای دیگر به آن‌ها اشاره شود. این مهم برای پژوهشگرانی که علاقه‌مند به مطالعه بیشتر هستند اصل مستند را در اختیار آن‌ها قرار داده و درعین حال نویسنده مجبور نیست مأخذی را که مستقیم به آن‌ها مراجعه نکرده است در انتهای متن خود بیاورد.

شکی نیست که برای هر پژوهش علوم اجتماعی، نسخه‌ای جدیدتر و به‌روزتر وجود

خواهد داشت حتی اگر نویسندگان پیشین بخواهند دوباره آن را بنویسند و زمانی نیاز به بروز بودن بیشتر احساس می‌شود که تخصص‌های مختلف حوزه‌های علوم به آن پژوهش‌نظاره کنند، بنابراین، این کتاب هم ممکن است دارای خطاها و نواقصی باشد، در هر صورت مایه تشکر و قدردانی است اگر عزیزان ما را برای بهبود ویرایش‌های آتی یاری رسانند. پل ارتباطی ما از طریق رایانامه m.sheikhzadeh@ub.ac.ir و وب‌سایت <http://Baniasad.ir/ta> ممکن است.

در پایان جای دارد صمیمانه از مدیریت انتشارات لوگوس جناب آقای دکتر سید علی اصغر سلطانی و همه عزیزانی که ما را در به ثمر رساندن این اثر یاری کردند تشکری ویژه داشته باشیم. کتاب‌های روش تحقیق منتشرشده از سوی این انتشارات چراغ راه اندیشمندان و پژوهشگران عزیز است. امید است مورد استقبال و توجه قرار گیرند.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین

محمد شیخ‌زاده، رضا بنی‌اسد

۱۳۹۹/۹/۹

بخش اول: کلیات و مفاهیم تحلیل مضمون

امروزه تحلیل مضمون در پژوهش‌های علوم اجتماعی در سطح بین‌المللی و کشور در جایگاه ویژه‌ای است؛ به‌طوری‌که یکی از جامع‌ترین مقالات نگارش شده در این زمینه در یکی از نشریات داخلی به چاپ رسیده است که تاکنون فایل تمام متن آن بیش از ۲۵۰۰۰ بار دریافت شده است.^۱ (عابدی جعفری، تسلیمی، فقیهی و شیخ‌زاده، ۱۳۹۰). در سطح بین‌المللی هم یکی از پر استنادترین مقالات در تحلیل مضمون از دو نویسنده براون و کلارک^۲ است که در سال ۲۰۰۶ نگارش شده و براساس گزارش گوگل دانش‌پژوه، بیش از ۶۲۰۰۰ استناد به آن شده و روز به روز در حال افزایش است.

به دلیل اقبال عمومی در سطح بین‌المللی و داخلی از رویکردهای پژوهش کیفی و آمیخته، تحلیل مضمون هم به‌عنوان یک روش تحلیل داده و در برخی موارد استراتژی

۱. این مقاله مستخرج از رساله دکتری مؤلف اول این کتاب است که خود از نویسندگان این مقاله هستند.

۲. Braun & Clarke

پژوهش - یک دستگاه کامل که صرفاً به آن به عنوان روش تحلیل داده نظاره نمی شود و خود توانایی مدل سازی دارد - استفاده شده است. در سطح بین المللی، ادبیات پژوهشی تحلیل مضمون گسترده شده است و تاکنون مکاتب و رویکردهای مختلفی از آن شناسایی و در پژوهش های مختلف و حوزه های مختلف علوم به کار گرفته شده است. علاوه بر علوم اجتماعی رشد و توسعه بهره برداری از این رویکردها در پرستاری و پزشکی هم حیرت انگیز است (کانلی و پلتزر، ۲۰۱۶؛ دسانتیس و اوگاریزا، ۲۰۰۰).

هرچند در ادبیات متعارف، خاستگاه تحلیل مضمون چه به صورت آشکار و چه به صورت پنهان به سال ۱۹۵۰ برمی گردد (دسانتیس و اوگاریزا، ۲۰۰۰). اما فراگیر شدن آن به دلیل استفاده گسترده در روان شناسی است؛ زیرا عمده ارائه کنندگان این رویکردها، متخصصان روان شناسی و زیرشاخه های مختلف آن بوده و هنوز هم به توسعه نظریه ها و مفاهیم مرتبط با تحلیل مضمون مبادرت می ورزند.

بر اساس بررسی پایگاه های اطلاعاتی داخلی همچون نورمگز، انسانی و علم نت، هرچند بیشتر پایان نامه ها به مقاله عابد جعفری و همکاران (عابدی جعفری، تسلیمی، فقیهی و شیخ زاده، ۱۳۹۰) استناد کرده اند؛ اما پژوهش های داخلی با مشکلاتی مواجه هستند که مهم ترین آن ها عبارت است از:

- عمده مقالات و پایان نامه ها در روش تحلیل داده های کیفی، اذعان کرده اند که از تحلیل مضمون استفاده نموده اند ولی رویکردها به دقت با مبانی فلسفی و روش شناختی آن تحلیل نشده است؛
- عمده پژوهش ها از سایر ابزارهای پژوهش و روش های تحقیق در عملیات و استراتژی های پژوهش به عنوان مکمل و برای تقویت پژوهش استفاده نکرده اند؛ زیرا تحلیل مضمون در شناسایی مضامین به خوبی عمل می کند اما اولویت بندی و تفسیر مضامین نیازمند یک روش مکمل است. شناخت مضامین هرچند یک گام پژوهشی روبه جلو است اما در حقیقت، با توجه به منابع محدود سازمان ها و نهادهای مجری این گونه پژوهش ها، ضرورت دارد که اولویت بندی از مضامین صورت گیرد. در برخی از رویکردهای تحلیل مضمون هم امکان مدل سازی و الگوسازی وجود ندارد؛ بنابراین، لازم است که از الگوهایی همچون الگوهای تفکر نظام مند برای طراحی الگوهای مضامین استفاده کرد؛

- غور کافی در کدها و آوانوشته‌های حاصل از مصاحبه‌ها صورت نگرفته و همین عامل باعث شده است که در برخی موارد عبارت‌هایی که مضمون نیستند به عنوان مضمون در نظر گرفته شوند؛
 - در برخی از پژوهش‌ها، استخراج مضامین سطح بالاتر همچون مضامین فراگیر و سازمان‌دهنده در رویکرد شبکه مضامین و مضامین تفسیری در رویکرد تحلیل الگو به خوبی برجسب‌گذاری نشده است و شاید پژوهشگر هنوز به پختگی برای انجام یک پژوهش کیفی نائل نشده است؛ زیرا در پژوهش کیفی، پژوهشگر لباسی را به قامت پژوهش خود می‌دوزد و نیازمند دانشی قابل قبول در شناخت حوزه علمی خود است؛
 - برخی از پژوهشگران در روش پژوهش خود از تحلیل مضمون نام برده در صورتی که از آن در پژوهش خود استفاده نکرده‌اند و فرایند آن را به خوبی طی نکرده‌اند؛
 - در مواردی که تحلیل مضمون صرفاً به عنوان یک روش تحلیل داده مدنظر بوده است استراتژی پژوهش از سوی پژوهشگران معرفی نشده و نوعی انقطاع بین ابزار تحلیل داده و استراتژی پژوهش حاصل شده است؛ برای مثال، پژوهشگر باید بیان کند که استراتژی پژوهش وی پدیدارشناسی یا مطالعه موردی است و تحلیل مضمون صرفاً برای تحلیل داده استفاده می‌شود؛
 - عمده پژوهش‌ها از رویکردهای براون و کلارک، آتراید - استرلینگ و در مواردی کینگ به صورت ناقص استفاده کرده‌اند و از سایر رویکردها که اتفاقاً در برخی از پژوهش‌ها لازم بود به جای رویکردهای فوق استفاده شوند استفاده نشده است.
- مشکلات فوق از یک سو به نقش مهم پژوهشگران در استفاده بهینه اشاره می‌کنند و از سوی دیگر، به نقش متخصصان حوزه روش‌شناسی که مفاهیم تحلیل مضمون را به زبان فارسی به صورت عمیق در اختیار پژوهشگران قرار نداده‌اند اشاره دارد.
- بنابراین، در این کتاب ضرورت دارد که تحلیل جامعی از رویکردها و فرایندهای تحلیل مضمون صورت گیرد و کاربرد آن‌ها در پژوهش‌های مختلف از جمله علوم اجتماعی، مدیریت، پرستاری و علوم پایه مشخص شود.